

Nye rapporter fastslår krigsbarns dårlige livsvilkår. Men oppgjø

Forsoning eller

MED ANDRE ORD

S tadig får vi nye vitnesbyrd om de mørke sidene ved vår nære historie. Mange står nå fram som levende representanter for denne historien, og krever oppgjør og erstatning for overgrep og omsorgssvikt de er blitt utsatt for. Aktuelle grupper er krigsbarn, tidligere barnehjemsbarn, spesialskolebarn, tater og samer. En barnehjemsgranskning har vært gjennomført i Bergen, en liknende granskning er på trappene for landet som helhet. I sommer kom st.meld. nr 44 (2003-2004) om erstatningsoppgjør for krigsbarn, samer og tater.

Ett spørsmål trenger seg på: Hvordan kan oppgjør med overgrep og omsorgssvikt i fortida bli helende og gode prosesser? Faren for at oppgjøret kan få en form og et forløp som gjør at det blir opplevd som et nytt overgrep fra ofrenes side, er dessverre til stede. Hvordan kan dette unngås?

Myndighetene vil vanligvis nærme seg spørsmålet om oppgjør og erstatning fra et juridisk og administrativt perspektiv. Dette innebærer gjerne entydige kriterier for hva som skal regnes som overgrep/overlast, at ansvarlig instans utvetydig må kunne utpekes og overgrep/omsorgssvikt dokumenteres. Den foreslåtte ordningen for krigsbarn innebærer for eksempel at 20.000 kroner (halvparten av hva undertegnede fikk i erstatning for å ha blitt ulovlig telefonavlyttet på 1970-tallet) skal kunne tilstås krigsbarn som forteller en sannsynlig historie om mobbing eller liknende, uten nærmere dokumentasjon. Erstatninger opp til 250.000 kan gis, men da må overgrep og overlast dokumenteres.

Ofrenes perspektiv er imidlertid verken juridisk eller administrativt. For dem handler det om levd liv og smerte. Når dette levede livet og denne smerten møter de juridisk/administrative kravene og kriteriene, kan det bli en vond kollisjon: Er smerten av en slik art at den er juridisk relevant, lar den seg passe inn i de gjeldende kriteriene, og kan hendelser og ansvarsforhold som skapte den dokumenteres?

Sjøl har jeg vært perifert invol-

vert i barnehjemsgranskningene, og har i tre år vært medarbeider på et større forskningsprosjekt om krigsbarns oppvekstvilkår. Dessuten finnes det innen mine fagfelt kriminologi og psykologi mye viten om hvordan ofre for vonde hendelser bør bli møtt. Her vil jeg peke på noen punkter der hensynet til ofrene tilsier at et juridisk/administrativt perspektiv på oppgjør med fortidas overgrep og omsorgssvikt ikke er tilstrekkelig, men tvert imot kan bidra til å påføre dem ytterligere skade.

Det første punktet gjelder kravet til dokumentasjon: Seksuelle overgrep, barnemishandling og liknende er svært vanskelig å dokumentere, også når overgrepene antas å ha skjedd nylig. Det finnes etter hvert en omfattende forskning om hvor problematisk det er, både for pårørende, barnevern, terapeuter og rettsapparat, å bekrefte eller avkrefte mistanker om at barn har vært utsatt for seksuelle overgrep. Dette er tilfelle sjøl om vi i vår tid har stort fokus og betydelig ekspertise på hvilke skadevirkninger slike overgrep kan påføre barn. Samtidig vet vi at overgrepsutsatte barn har et stort behov for at svaret for overgrepet blir tydelig plassert hos overgriper, for å lette den skyld og skam barnet kan føle for det som har skjedd. Dette behovet er vi ofte ute av stand til å møte. Vi er heller ikke alltid i stand til å beskytte barn mot fortsatt å leve i situasjoner der de blir utsatt for overgrep, sjøl om mistanken er reist.

Å dokumentere overgrep som ligger langt tilbake i tid, er sjøl sagt enda mye vanskeligere. Dette gjelder både seksuelle og andre typer overgrep. Staten har sjøl påpekt dette i forbindelse med at 122 krigsbarn tidligere gikk til sak mot staten: «Staten har ikke bestridt krigsbarnas faktiske beskrivelser i saken, men

Kjersti Ericsson er professor i kriminologi ved Universitetet i Oslo. Hun arbeider for tiden med forskningsprosjektet «Oppvekstvilkår for krigsbarna».

FORSONING: Oppgjør med overgrep må ta hensyn til annet enn juridiske og administrative krav, skriver Kjersti Ericsson.

påberopt foreldelse fordi de forhold som anføres ligger så langt tilbake i tid at den bevisføring som forutsettes ved en domstolsbehandling blir vanskelig.» (St.meld. nr 44 2003-2004)

At kravene til dokumentasjon er vanskelig å oppfylle, har noen viktige omkostninger for ofrene. De vil oppleve det som om de ikke blir trodd eller tatt på alvor. Opplevelsen vil være der sjøl om det understrekes at det er dokumentasjonen som er utilstrekkelig, ikke personen som er utroverdig, som i sitatet over. Ofrene vil heller ikke få tilfredsstillt behovet for en klar plassering av ansvaret. Ikke minst vil dette være smertefullt for mange krigsbarn, som gjennom hele oppveksten og langt inn i voksen alder har kjempet med skam og skyld over å være «uverdige».

Selve det å skulle fortelle historien sin i en kontekst der hensikten er å framskaffe bevis eller dokumentasjon for at overgrep har skjedd, kan også ha omkostninger for ofrene. Å fortelle om vonde hendelser, i nåtid eller fortid, kan i seg sjøl være belastende. Det er viktig at den som forteller opplever å ha kontroll over sin egen fortelling, over hva som fortelles, og hvordan. I våre forskningsintervjuer i forbindelse med prosjektet «Krigsbarns oppvekstvilkår» prøvde vi å ivareta slike hensyn, blant annet ved å la informantene fortelle så fritt som mulig, og ved å la det være opp til informantene sjøl hva de ønsket og orket å komme fram med. En slik framgangsmåte er vanskelig å følge dersom hensikten er å framskaffe holdbar dokumentasjon i enkelttilfeller, heller enn å tegne et større bilde, slik vår oppgave som forskere var. Kravene til hva som skal fortelles vil bli mer spesifikke, for å få fram «harde fakta». Juridiske og/eller administrative føringer vil måtte styre fortellingen, i stedet for informantens egen opplevelse og forståelse av hendelsene og betydningen av dem. Mange overgrepsofre som har vitnet i sine egne rettsaker, har opplevd hvor vond og fremmedgjørende «oversettelsen» av deres egen historie til et juridisk språk og juridisk relevante fakta kan være. Ekstra vondt er det sjøl sagt om en i tillegg opplever å bli mistrodd. Sjøl om en legger opp til en noe mykere prosess med mindre strenge beviskrav enn i en rettsak, vil kravet til dokumentasjon nødvendigvis måtte virke styrende på prosessen på måter som vil være belastende for ofrene.

Det andre punktet handler om hva som forstås som overgrep og traumatiske hendelser. En mann som sjøl er krigsbarn sa det på denne måten da han skulle forklare hvordan det var å leve med

«tyskerunge»-stempelet i et lokalmiljø: «Det er som den kalde vinden som blåser og blåser: Trykket, presset er der hele tida, sjøl om det ikke skjer noe spesielt.» Vi forskere ble minnet om et annet forskningsprosjekt, ledet av Karin Widerberg og Harriet Holter, som ikke handlet om krigsbarn, men om seksuell trakassering på arbeidsplassen. Forskerne bak dette prosjektet sendte ut et spørreskjema for å kartlegge hva kvinner hadde opplevd av slik trakassering. De spurte både hva slags hendelser kvinnene hadde vært ute for, og hvilken hendelse de regnet som den mest alvorlige. Noen av svarene de fikk, virket ved første øyeblikk helt ulogiske. På spørsmålet om hvilken hendelse som var mest alvorlig, kunne for eksempel én og samme person oppgi både «klyping» og voldtekt/voldtektsforsøk.

«Seksuelle overgrep, barnemishandling og liknende er svært vanskelig å dokumentere»

øret må ikke tas slik at det skaper nye overgrep.

nye overgrep?

«Ofrene vil heller ikke få tilfredsstilt behovet for en klar plassering av ansvaret»

Var det virkelig like ille å bli kløpet som å bli voldtatt? Da forskerne seinere hadde mer inngående samtaler med noen av kvinnene, kom de fram til at de sjøl hadde hatt en feilaktig forståelse av hva seksuell trakassering var, sett fra offerets side. Forskerne hadde tenkt på trakasseringen som enkeltstående hendelser. Men for kvinnene som opplevde den, handlet den om noe mer og annet: De måtte være på arbeidsplassen, sammen med den som trakasserte dem, hver eneste dag. Sjøl om de fleste dagene gikk uten at noe skjedd, levde de

med redselen for at noe kunne skje, de levde med presset, skammen og angsten. Et megetsigende blikk, en slibrig bemerkning eller et klyp kunne dermed oppleves som en voldsom påkjening, fordi det inngikk i en sammenheng der kvinnene konstant var sårbare og utsatte. Forskerne oppsummerte det slik: For ofrene var seksuell trakassering ikke enkeltstående, klart avgrensede handlinger som kunne telles. Trakasseringen var heller «luften de pustet i».

«Luften de pustet i» og «den kalde vinden som blåser og blåser» er to uttrykk som formidler det samme: Den som lever i en situasjon der overgrep truer, og der overgrep skjer, lider ikke bare på grunn av de enkelthendelsene som en utenforstående vil betrakte som alvorlige. Like mye er det selve situasjonen, forventningen om det onde, fiendtlighe-

ten i luften, alle de små, tilsynelatende ubetydelige tegnene, som etterlater sår på sjelen. Den danske juristen Beth Grothe Nielsen snakker om at strafferetten «fenomeniserer» barnets virkelighet når den hogger opp en helhetlig situasjon, en helhetlig opplevelse i enkelthendelser som gjøres til det vesentlige. Et juridisk/administrativt perspektiv medfører gjerne en slik «fenomenisering».

I våre forskningsintervjuer er vi blitt fortalt både om dramatiske hendelser og om episoder som for en utenforstående kan virke mindre alvorlige. Det har vært en utfordring for oss ikke å «fenomenisere» krigsbarns opplevelser, men være følsomme for, og leve oss inn i hvordan det er å være i «den kalde vinden som blåser og blåser». Vi må ta inn over oss ikke bare de brutale enkelthendingene krigsbarn har vært utsatt for, men også «den

kalde vinden». Mange krigsbarn var dessuten utsatt, både for vonde enkelthendelser og «kald vind» på flere av hverdagslivets arenaer, og alt dette virket sammen. En «fenomeniserende» oppfatning av hva overgrep er, vil ikke kunne fange den psykologiske realiteten i det som mange krigsbarn har hatt å bære på.

Et tredje punkt handler om forholdet mellom livsløpet betraktet utenfra og livsløpet opplevd innenfra. Flertallet av våre informanter har i det ytre levd «vanlige» liv i den forstand at de har hatt jobb og familie. For mange har det imidlertid kostet mye å klare dette. De har måttet kjempe med skam og skyld, mindreverdfølelser, angst og psykisk smerte. En del har søkt profesjonell hjelp for disse problemene, men slett ikke alle, heller ikke av dem som har vært hardest rammet. Det er imponerende at de har klart å leve produktive liv og bidra til det norske samfunnet trass i de problemene de har hatt å stri med. At de har klart dette, betyr imidlertid ikke at de ikke har slitt med ettervirkningene av vonde hendelser i barndommen gjennom hele livsløpet. En oppfatning av belastning og varig skade som bare tar hensyn til det ytre livsløpet, vil ikke fange opp de tunge byrdene mange krigsbarn har måttet bære.

Det fjerde og siste punktet handler om at en og samme situasjon ofte oppleves helt forskjellig av to samhandlende parter som har ulike roller, ulike ressurser og ulik makt i situasjonen. Referanserammen for å tolke det som skjer kan være vidt forskjellig. Den ene parten kan ha de beste hensikter, mens konsekvensene kan føles dypt krenkende av den andre parten. Denne avstanden er demonstrert gang på gang i forskning på psykiatriske pasienter og leger, sosialarbeidere og sosialarbeidere, innsatte og betjenter, kvinner og menn osv. En slik diskrepans er vanskelig å fange opp i et juridisk/administrativt perspektiv, der jakten på utdiskutable fakta blir det sentrale.

LEBENSBOERN: Mange barn ble født på leibsbornhjemmet Hurdal Verk (bildet) under krigen. Det ble sommeren 1941 etablert som mødre- og fødehjem for barn med tyske fedre og norske mødre. Nye rapporter viser at krigsbarn har hatt dårligere livsvilkår enn jevnaldrende.

FOTO: RIKSARKIVET

De generelle poengene jeg har trukket fram her, gjelder sjølsagt ikke bare krigsbarn, men like mye de andre gruppene som nå krever oppgjør med fortidas overgrep og omsorgssvikt. Dersom vi ønsker at slike oppgjør skal bli helende og gode prosesser, bør vi gi plass til flere perspektiver enn det juridisk/administrative. Den kunnskapen vi har fra mange kilder om hvordan ofre for smertelige hendelser bør møtes, må tas på alvor, og tas i bruk. Da kan det kanskje bli mulig for Norge å vise seg som en raus fredsskaper på hjemmebane.

Kjersti Ericsson

kjersti.ericsson@jus.uio.no